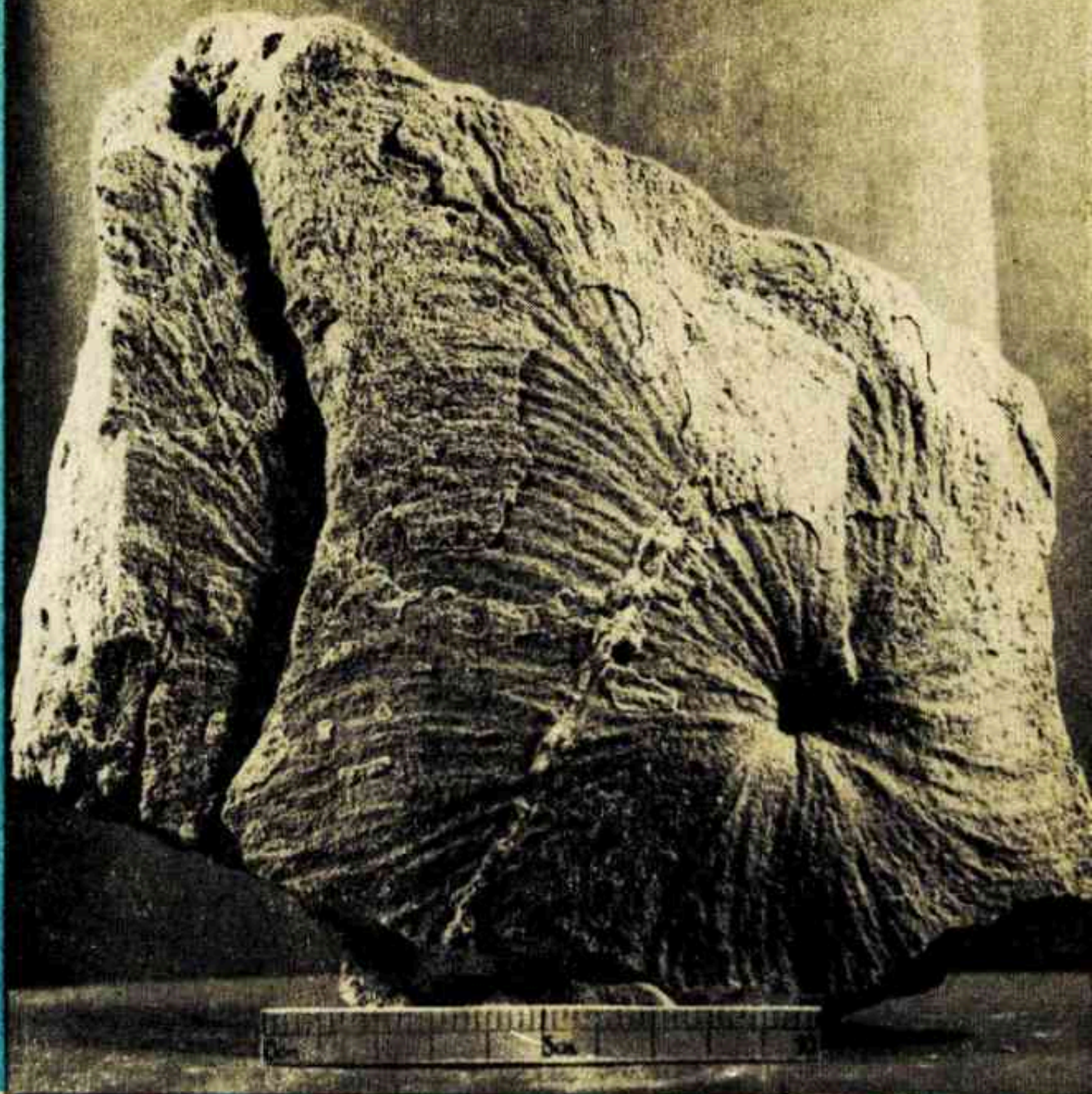

1965

zprávy

VLASTIVĚDNÉHO
ÚSTAVU
V OLOMOUCI

ČÍSLO 122

NOVÝ ROD FOSILNÍCH MOŘSKÝCH SABELLID Z KARPATSKÉHO FLYŠE

NEW GENUS OF FOSSIL MARINE WORMS (SABELLIDAE) OF CARPATHIAN FLYSCH (CZECHOSLOVAKIA)

V československých Karpatech jsem zjistil na četných lokalitách v jemnozrnných pískovcích, ojediněle i ve slínovcích, různé paprscité tvary, většinou prostoroově spirálovité, o průměru od několika cm až do 60 cm. Tyto tvary byly ve světové literatuře známy od roku 1828. Byly uváděny pod různými názvy (*Zoophycos*, *Taonurus*, *Spirophyton*, *Cancellophycus*, ... ze sedimentů různého stáří z celého světa. Mylně byly dříve považovány za rostlinné zbytky, později tvary vzniklé mechanicky vodním vírem a v poslední době se ujal názor, že vznikly jako stopy po činnosti mořských živočichů, nejpravděpodobněji činnosti mořských červů.

Název *Zoophycos* zavedl A. MASSALONGO v r. 1851 jako rodový název pro prostoroově, spirálovitě stočené paprscité tvary, nalezené ve flyšových sedimentech Itálie. Fosilie považoval za rostlinné zbytky (A. MASSALONGO 1851, 1855). Tento názor se v Itálii uchoval dodnes (S. VENZO 1954).

Mimořádně dobře zachované vzorky z karpatského flyše na našem území mi umožnily identifikovat jejich skutečný původ. Zjistil jsem, že se jedná v podstatě o opuštěný a náhle zasedimentovaný žaberní aparát (*prostomium*) přisedlých mořských červů z čeledi *Sabellidae* (*Annelida*, *Polychaeta*), velmi blízkých recentnímu rodu *Spirographis* VIVIANI 1805. Jelikož jsem však shledal určité odchylky ve tvaru žaberních paprsků a mnohem větší průměrné velikosti dospělých jedinců oproti uvedenému recentnímu rodu, zvolil jsem pro ně v předběžné zprávě (M. PLÍČKA 1962) nový rodový název *Palaeospirographis* PLÍČKA 1962. Vzhledem k prioritě platí však pro některé tyto fosilie, jak jsem zjistil později, priorní rodový název *Zoophycos* MASSALONGO 1851 (A. MASSALONGO 1851) a můj název *Palaeospirographis* PLÍČKA 1962 zůstává jako synonymum.

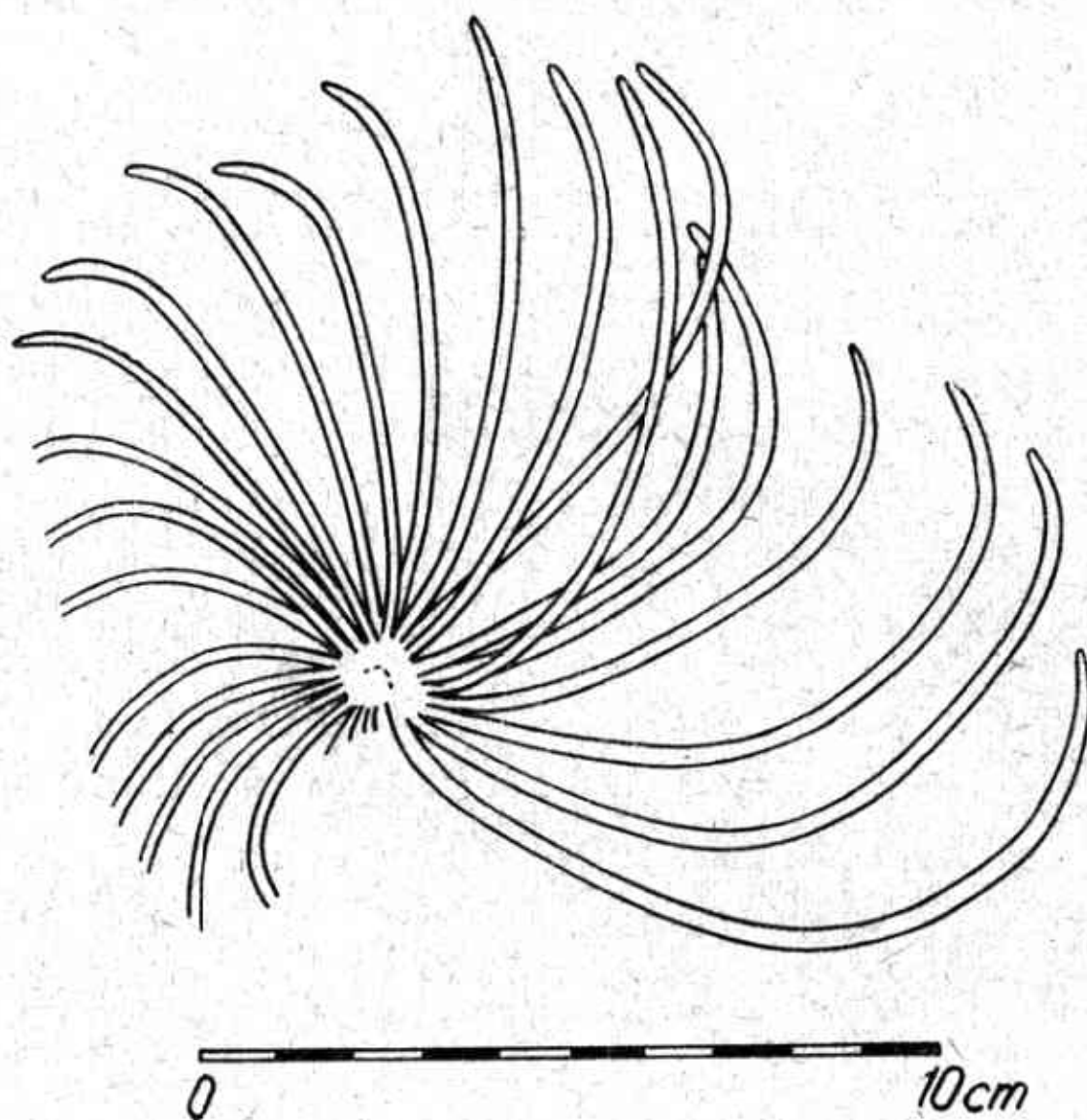
Při podrobnější rodové i druhové klasifikaci těchto fosilií, na níž v současné době pracuji, jsem zjistil některé exempláře, se zcela odlišným tvarem žaberních paprsků než jaké byly dosud popsány. Oproti nahloučeným, hustě uspořádaným paprskům *Zoophycos* MASSALONGO 1851, s okraji jednotlivých etáží paprsků spirály často laločnatě vybočujícími, jsou jednotlivé paprsky nového rodu zřetelné, s dobře znatelnými vzájemnými rozestupy, sploštělé, mečovitě prohnuté a nevětví se. Tyto důvody opravňují stanovení nového rodu těchto fosilních mořských Sabellid — *Palaeospira* PLÍČKA 1964.

Třída	CHAETOPODA
Řád	POLYCHAETA
Podřád	SEDENTARIA
Čeleď	SABELLIDAE
Rod	<i>Palaeospira</i> PLÍČKA nov. gen.

Typický druh: *Palaeospira ensigera* nov. sp.

Derivatio nominis: Jméno nového rodu vyjadřuje určitý tvarový vztah žaberních paprsků k recentnímu rodu *Bispira* KRÖYER 1834.

Diagnosis generis: Žaberní paprsky nerozvětvené, mečovitě prohnuté, sploštělé, se stáčí kolem jednoho asymetricky vyvinutého žaberního laloku doprava nebo doleva. Jednotlivé žaberní paprsky jsou u fosilie dobře znatelné. Průměr spodní etáže žaberních paprsků se pohybuje u dospělých jedinců nejčastěji v rozmezí 15–25 cm.

Obr. 1 *Palaeospira ensigera* PLIČKA 1964,
typický jedinec z lokality Stupava, Chříby, magurský flyš, soláňské vrstvy, paleo-
cén. Leg. M. Plička 1962, autorův nákres, vz. č. 33107C-1/1.

typical individual. Part of the gill ray tier viewed from above. [Locality Stupava, Mora-
via, Czechoslovakia, Soláň beds of the Rača unit of the Magurian flysch, Leg.
M. Plička 1962, sample No 33107C-1/1.]

Palaeospira ensigera PLIČKA NOV. SP.
(obr. 1)

Typický jedinec: Větší část etáže žaberních paprsků prostomia jedince, nakresleného na obr. 1 při pohledu shora. Jedinec je pravotočivý, průměr etáže žaberních paprsků činí 16 cm. Vzorek je uložen ve Výzkumném ústavu ČND Brno pod č. 33107C-1/1, leg. M. Plíčka 1962.

Derivatio nominis: Nový druh nazván dle mečovité (*ensis*) zahnutého tvaru žaberních paprsků.

Stratum locusque typicum: Paleocén, soláňské vrstvy dílčí tektonické jednotky račanské magurského flyše, lom u silnice s. od Stupavy, ČSSR.

Materiál: 11 jedinců, většinou neúplné otisky.

Diagnóza: Z asymetricky vyvinutého, válcovitého, na apikálním konci kónicky zúženého jednoho laloku prostomia vyčníhají paprscitě žaberní paprsky, které se kolem laloku stáčí ve spirále doprava a tvoří 4 etáže. Na 90° otočky etáže žaberních paprsků kolem laloku prostomia připadá 10 žaberních paprsků. Nejspodnější žaberní paprsky dosahují délky 12 cm. Směrem vzhůru ke špičce žaberního laloku se jejich délka zkracuje. Spodní etáž žaberních paprsků je oproti okolní hornině výrazně ukončena. Jednotlivé žaberní paprsky zachovávají mezi sebou navzájem pravidelné rozestupy. Tvar paprsků i jejich počet na 90° otočky spirály se shoduje s recentní *Bispira volutacornis* KRÖYER. Paprsky jsou obloukovitě prohnuté jako meče, při svém konci jsou poněkud ostřeji zahnuté, vždy ve směru stáčení spirály. Maximální šířka paprsku je 2,5 mm. Místy jsou na paprscích znatelná jemná příčná vlákna (*pinnulae*) o počtu asi 16 na 1 cm délky paprsku. V místě, kde se paprsky upínají k žabernímu laloku, se mírně zvedají směrem vzhůru. Žaberní paprsky se nevětví.

Popis: Typický jedinec na obr. 1 pochází z 80 cm mocné lavice jemně až středně zrnitého, vápnitého, nevrstveného, proměnlivě slídnatého pískovce. Otisk spolu s dalšími jedinci je při svrchní vrstevní ploše pískovce. Povrch otisku je oproti okolní hornině šedě zbarven. V těsném nadloží pískovce s otisky je 5 cm mocná vrstva zuhelnatělých rostlinných zbytků. Otisk prostomia je svou osou postaven kolmo k vrstevní ploše, paprsky se směrem do nadloží zkracují.

Průměr etáže žaberních paprsků se pohybuje u ostatních otisků kolem 20 cm. Ve všech případech se žaberní paprsky stáčí okolo jednoho žaberního laloku ve spirále doleva nebo doprava. Lalok prostomia je kolmý k vrstevní ploše.

Výskyt: Otisky pocházejí z pískovce soláňských vrstev magurského flyše (paleocén-eocén), Stupava, Morava, ČSSR (typ lokality).

Vztahy: Výše popsané otisky jsou opuštěnou prostomiální částí fosilních, mořských, přisedlých, mnohoštětinatých červů, náležejících čeledi *Sabellidae*. Představují nový rod *Palaeospira* PLIČKA 1964, který žil v koloniích na dně mělkého moře. Nový druh *Palaeospira ensigera* PLIČKA 1964 se liší od recentní *Spirographis spallanzanii* VIVIANI 1805 mečovitě prohnutými, výrazně sploštělými žaberními paprsky, které tvarem odpovídají recentní *Bispira volutacornis* KRÖYER, liší se však od ní jedním asymetricky vyvinutým spirálovitě stočeným žaberním lalokem, zatímco u *Bispiry* jsou dva stejně vyvinuté žaberní laloky spirálovitě se stáčející. Dále se od *Spirographis* liší většími rozměry dospělých jedinců a je rovněž dobře tvarově odlišitelná od fosilního rodu *Zoophycos* MASSALONGO 1851 (syn. *Palaeospirographis* PLIČKA 1962), stanoveného A. MASSALONGEM (1851, 1855) na základě italských nálezů. Rodu *Palaeospira* PLIČKA 1964 náleží i fosilie, které našla v poslední době v permském flyši na Dálném východě (SSSR) paleontolog T. V. ROMANČUKOVÁ, jak jsem zjistil na základě fotografií fosilií, které mně zaslala.

NEW GENUS OF FOSSIL MARINE WORMS (SABELLIDAE) OF CARPATHIAN FLYSCH (CZECHOSLOVAKIA)

In the Czechoslovak Carpathians I identified imprints formerly known over the world as *Zoophycos*, *Taonurus*, *Spirophyton*, etc., hitherto regarded as problematics (M. PLÍČKA 1982). I have found that these imprints are formed by derelicted gill organs of sedentary Polychaeta from the family Sabellidae suddenly covered during rapidly proceeding sedimentation. On systematical classification of these fossils, in the Czechoslovak Carpathian flysch I have found new fossils due to their gill organs quite different from the genus *Zoophycos* MASSALONGO 1851 as well as from the recent *Spirographis* VIVIANI 1805. In consideration of distinctively obvious, flattened, not branching gill rays bent in the shape of a sword (ensis) I established a new generic name for them *Palaeospira* PLÍČKA 1984 including the species *Palaeospira ensigera* PLÍČKA nov. sp. (Species-name *ensigera* (ensis)).

The genus *Palaeospira* PLÍČKA 1984 is also in accordance with the discoveries of T. V. ROMANČUK made in permian flysch near Chabarovsk (the USSR) as I had noticed on comparing the photographs of their specimens with my discoveries.

Class	CHAETOPODA
Order	POLYCHAETA
Suborder	SEDENTARIA
Family	SABELLIDAE
Genus	<i>Palaeospira</i> PLÍČKA nov. gen.

Typical species: *Palaeospira ensigera* nov. sp.

Derivatio nominis: New generic name defines the shape-relation of gill rays with recent genus *Bispira* KRÖYER 1834.

Diagnosis generis: Gill rays are not branching, bent in the shape of a sword, flattened sinistrally or dextrally winding round an asymmetrically developed gill lobe. Single gill rays of this fossil are distinctively obvious. The diameter of lower floor of gill rays most frequently equals 15–25 cm.

Palaeospira ensigera PLÍČKA nov. sp. (fig. 1)

Typical individual: The greater part of the tier of gill rays of the prostomia, depicted in fig. 1, viewed from above. The typical individual is deposited in the Research Institute of the Czechoslovak Oil Industry, Erno, No. 33107C-1/1. Diameter of gill ray tier 16 centimetres.

Derivatio nominis: New species named after the gill rays bent in the shape of a sword (ensis).

Stratum locusque typicum: Paleocene, Solán beds of the Rača unit of the Magurian flysch, Stupava, Czechoslovakia.

Material: 11 samples.

Diagnosis: From the cylindrical, on the apical end of the conically narrowed single lobe of prostomia run radial gill rays winding round the lobe in a righthand spiral and forming four tiers. Ten gill rays go to the 90° turn of the gill ray tier round the lobe of prostomia. The lowest gill rays reach a length of 12 centimetres. In the upward direction towards the top of the gill lobe they are getting shorter. The bottom tier of gill rays ends more strikingly than the surrounding rock. Between the individual rays there are regular spacings. The form of the rays and their number on the 90° turn of the spiral are identical to the recent *Bispira volutacornis* KRÖYER. The rays are arcuately bent like a sword, near their ends they are rather more sharply bent, always in the direction of the spiral torsion. The rays have a minimum width of 2.5 millimetres. Here and there, the rays show fine cross furrows (pinnulae), about sixteen in number per one centimetre of ray length. In the site, where the rays attach themselves to the gill lobe, they slightly rise in the upward direction.

Description: The typical individual in fig. 1 comes from an eighty centimetre thick bench of fine to medium granular, calciferous non-stratified variably micaceous

psammite. The impression, together with the other individuals is to be found near the top bedding plane of the psammite (sandstone). The surface of the impression is, in relation to the surrounding rock, of grey colour. In the close overlying psammite (sandstone) stratum with impressions there is a five centimetre thick layer of carbonized plant remains. The diameter of the gill ray tier in the other impressions varies over a range of about twenty centimeters. In all cases the gill rays wind round one gill lobe in a left or right-hand spiral. The prostomia lobe is perpendicular to the bedding plane.

Occurrence: The impressions come from sandstone Solán beds of the Rača unit of the Magurian flysch (Paleocene-Eocene), Stupava, Moravia, Czechoslovakia (type of locality).

Relations: The above described impressions are an abandoned prostomial part of fossil worms of the new genus *Palaeospira* PLÍČKA 1964, living in colonies on the bottom of a shallow sea. *Palaeospira ensigera* PLÍČKA nov. sp. differs from the recent *Spirographis spallanzanii* VIVIANI by its sword-like bent, strikingly flattened gill rays, which in shape correspond to *Bispira volutacornis* KRÖYER.

Types: Collected by the author. To be deposited in the Research Institute of the Czechoslovak Oil Industry, Brno.

Literatura:

MASSALONGO A. 1851: Osservazioni sulle piante fossili dei dintorni del Vicentino.

MASSALONGO A. 1855: Zoophycos, novum genus Plantarum fossilium Veronae.

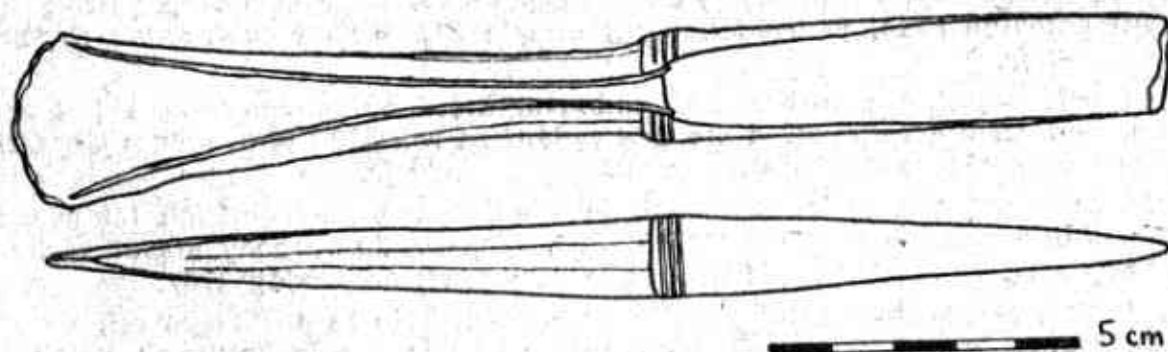
PLÍČKA M. 1962: Rozšíření *Palaeospirographis hraběi* n. g. n. sp. (Chaetopoda, Polychaeta) v západní oblasti magurského flyše v ČSSR (Předběžná zpráva). Věstník ÚUG Praha, XXXVII, č. 5.

VENZO S. 1954: Stratigrafia e tettonica del flysch (cretacico-eocene) del Bergamasco e della Brianza orientale. Memorie descrittive della Carta geologica d'Italia, volume XXXI, Roma.

Zora Trnáčková:

BRONZOVÁ SEKYRKA Z OLBRAMIC

V roce 1928 bylo při stavbě nové silnice z Olbramic (okr. Olomouc) do Náměště na Hané nalezeno větší množství eneolitických střeptů, zčásti pocházejících z narušených jam. V blízkosti jedné z nich ležel přímo v místech dnešní silnice bronzový předmět¹ ve tvaru velmi úzké a dlouhé sekyrky s lištovým schůdkem. Na bocích sekyrky v místech schůdku jsou tři příčné rýhy. Povrch sekyrky je pokryt velmi jemnou lesklou patinou modravě zelené barvy. Ostří a tyl jsou slabě poškozeny. (Délka 182 mm, šířka ostří 27 mm. Sbírka VSMO č. 7321, č. kat. A 6600.)

Sekyrka tohoto druhu je dosud v nálezech na našem území zcela ojedinělá. Tvarově se nejvíce podobá sekyrkám z hrobů v Meckelstedtu (Lehe)² a Mönchgutu na Rujaně,³ datovaným do vrcholné fáze Monteliovy II. periody,⁴ odpovídající u nás střední době bronzové (Reineckův stupeň BC — kolem 1400 př. n. l.).⁵

I když tvar předmětu odpovídá sekyrkám s lištovým schůdkem, je těžko předpokládat, že by nástroj tak úzký a poměrně dlouhý mohl sloužit k sekání. Ze skandinávské oblasti jsou však z téhož období i z následující III. periody severské doby bronzové známy úzké a dlouhé „sekyrky“ s lištami nebo později s tulejí, které byly někdy připevňovány rovně na dlouhá ratiště.⁶ I v severské oblasti jsou však tyto úzké „sekyrky“ poměrně vzácné; E. SPROCKHOFF proto soudí, že by mohlo jít spíše o předměty kultovního charakteru.⁷

¹ L. K(ovářová), Předhistorické nálezy z Olbramovic blíže Náměště, ČVSMO XLI—XLII 1929, 298. Ve zprávě označen jako „únětická sekyrka“, v inventáři jako dláto.

² J. FILIP, Pravěké Československo, 1948, tab. 27:16. E. SPROCKHOFF, Niedersachsens Bedeutung für die Bronzezeit Westeuropas, 31. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1941, 21, obr. 45:3.

³ E. SPROCKHOFF l. c., tab. 14:4.

⁴ E. SPROCKHOFF l. c., 17—18.

⁵ J. BÖHM, Základy hallstattské periody v Čechách, 1937, 231.

E. ŘÍHOVSKÝ, Počátky velatické kultury na Moravě, SIA IX 1961, 146.

⁶ E. SPROCKHOFF l. c., 111, obr. 83.

⁷ E. SPROCKHOFF l. c., 110.

Zusammenfassung

Als Einzelfund wurde im Jahre 1928 beim Strassenbau unweit von Olbramice (Bez. Olomouc) ein schmaler blaugrün patinierter Absatzbeil (Mus. Olomouc, Kat. Nr. A 6800) gefunden, welcher wahrscheinlich zu den norddeutschen Typen der II. Periode gehört (Anm. 2.4).

Zdeněk Friedrich:

VARHANY V DUBU NA MORAVĚ

Proboštský chrám v Dubu na Mor., významná a umělecky velmi hodnotná barokní stavba,¹ má na svém kůru varhany, které jsou jedním z mála zachovaných barokních nástrojů na Moravě. Varhany svou zvukovou vyvážeností odpovídají duchu doby, dokonalým výtvarným řešením a vypracováním i technickým provedením jsou dokladem vysoké umělecké úrovně moravského varhanářství 18. stol.

Stavitel a osudy varhan nebyly až do nedávné doby známy. Písemná dokumentace pro nejstarší dobu, týkající se nástroje, je nepatrná. Zprávy o budování varhan poskytuje pouze účetní kniha² z let 1741–71. V ní v sloupci výdajů za rok 1766 jsou bez dat postupně uváděny jednotlivé položky. V první části, patrně také v první polovině roku, je uvedeno: *pro Charta Signata ad contractum Organificis* 2 fr.

Byla tedy sepsána s varhanářem smlouva, která se nezachovala a její znění není známo. Dále asi uprostřed sloupce vydání za rok 1766 je uvedeno: *Organifici Brunensi ad suum contractum anticipati sunt* 500 fr.

Toto označení, Organifici Brunensi, je v položkách následujících let uvedeno ještě několikrát, naposledy roku 1769. Je tedy jisto, že varhany stavěl varhanář brněnský a že se stavbou bylo započato roku 1766, nejpozději 1767.

V 18. stol. pracovalo v Brně několik varhanářů. Byla to především dílna varhanářské rodiny Siebrů. Nepřesné a odporující si údaje o jednotlivých jejích členech uvádí Ch. d'ELVERT.³ Nové skutečnosti o nich přináší práce Boh. ŠTĚDRONĚ.⁴ Nejvýznačnější z této rodiny David Sieber začal 1722 budovat velké varhany na Kopečku u Olomouce, zemřel však během stavby. Antonín Richter, který tyto varhany dokončil, je dalším představitelem varhanářského umění 18. stol. v Brně.

V druhé významné varhanářské dílně pracovala v 18. stol. rodina Výmolů.⁵ V citované práci B. ŠTĚDRONĚ jsou uvedeni tito její členové. Jakub Wejmola (1689-1774), Jan Výmola (1722-1805) a David Wejmola (1764-1798), bez udání bližšího příbuzenského poměru. Jejich činnost byla významná. Zejména Jan Výmola byl v druhé polovině 18. stol. vedoucí varhanářskou osobností na Moravě. Na základě dosud získaných poznatků vybudoval na Moravě nejméně 13 nástrojů,⁶ z nichž některé vynikají uměleckou hodnotou. Činnost této varhanářské rodiny, zhodnocení jejich práce a srovnání s vývojem stavby varhan jinde, získání bližších životopisných dat, prokázání národnostního původu atd. jsou předmětem dalšího zkoumání.

Jednání o stavbě varhan v Dubu bylo započato v první polovině roku 1766. Z vynikajících brněnských varhanářů žijících v této době, kteří by jedině mohli přicházet v úvahu jako stavitelé nástroje, zbývají tedy pouze tři. Antonín Richter,⁷ František Sieber⁸ a Jan Výmola.

Roku 1960 našel nynější ředitel kůru v Dubu na Moravě Jan Uhlíř při drobné opravě nápis na vnitřní straně krycí desky, umožňující přístup k ventilům prvního manuálu. Nápis je psán kurentem, černým inkoustem, na papíru velikosti asi 5,5 cm x 12 cm, dobře přilepen na dřevo a částečně přetřen průhledným lakem nebo kličem, patrně k zajištění stálosti. Jeho text je tento:

*Johann Wimola habe zur Eren
und Lob Marlam dlesen Haupt
windladen fertig gemachten
auch das zum
Lohb Gottes. Anno 1768 den 15. Julii
Burger und Orgelmacher in Brunn*

Nápis, přes některé nečitelné části a nelogické mluvnické vazby, v souhlase s ostatními historickými doklady a souvislostmi dokazuje, že stavitelům velkých barokních varhan v Dubu na Moravě je brněnský varhanář Jan Výmola.

Za svou práci obdržel varhanář 2.970 zlatých. V jmenované knize účtů jsou uvedeny tyto splátky:

1766 (bez bližšího data)	
<i>Organifict Brunensi ad suum contractum anticipati sunt</i>	500 fr.
<i>à Conto sui contractus organifex accepit</i>	200 fr.
<i>Item organifict dati sunt</i>	250 fr.
1767	
<i>24 novembri, organifict à conto contractus sui</i>	1.000 fr.
1768	
<i>18 Januarii Organifict Brunensi</i>	100 fr.
<i>26 Junii Organifict</i>	100 fr.
<i>7 Aug. Organifict</i>	100 fr.
<i>4 Septembris Organifict</i>	200 fr.
<i>12 Decembris Organifict Brunensi</i>	200 fr.
1769	
<i>6 Octobris Organifict Brunensi</i>	320 fr.

Všechny splátky mají velmi zaokrouhlené sumy, teprve poslední z tohoto pravidla vybočuje. Lze tedy soudit, že poslední splátkou byl smluvený účet vyrovnán. Tento závěr možno podpořit srovnáním cen jiných varhan, postavených Janem Výmolou. Varhany o dvou manuálech a dvaceti rejstřících v Hranicích na Moravě stály 2.237 zlatých. Za jednomanuálové desetirejstříkové varhany v Mohelně, postavené 1764, obdržel 500 zlatých, za šestirejstříkové v Čebíně z roku 1769 dostal 110 zlatých, za dvoumanuálové varhany o 18ti rejstřících, vybudované 1776 ve Vranově u Brna mu bylo vyplaceno 1.000 zlatých.⁹

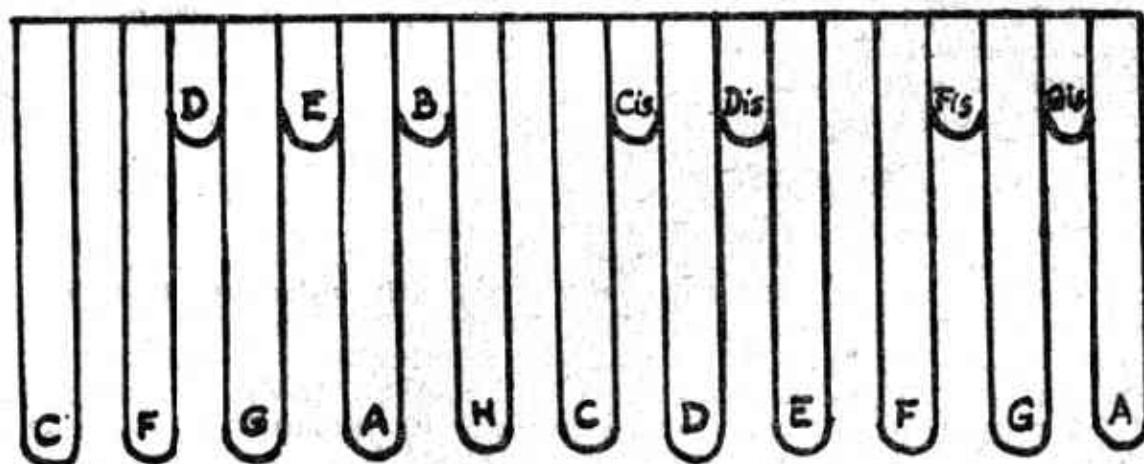
Přibližně v témž časovém údobí stavitel varhan Bedřich Semrád z Telče sepsal smlouvu z 8. listopadu 1733 na nové dvoumanuálové šestnáctirejstříkové varhany u P. Marie na Karlově v Praze. Sjednaná cena byla 1.300 zlatých a strava v klášteře. Dvoumanuálové, 16ti rejstříkové varhany u sv. Kateřiny v Praze, dokončené Martinem Janečkem roku 1741, stály 1.500 zlatých. Konečně stavba velkých 40ti rejstříkových varhan o třech manuálech a pedálu u sv. Víta v Praze, které dokončil roku 1765 varhanář Antonín Gartner z Tachova stály 6.400 zlatých, nepočítaje v to umělecké práce na vnější úpravě varhanní skříně.¹⁰

Uvážíme-li, že dvoumanuálové varhany s pedálem v Dubu měly celkem 29 rejstříků, můžeme ve srovnání s uvedenými nástroji součet jednotlivých položek, 2.970 zlatých, pokládat za konečnou sumu, kterou za své dílo varhanář dostal. Vnější úprava, řezbářská a sochařská výzdoba, kterou varhanář neprováděl, byla účtována samostatně,¹¹ odděleně od prací varhanářských. Celková suma za pořízení varhan se tím podstatně zvýšila.

Varhany jsou umístěny na kůru, v západní části chrámového prostoru. Jsou rozděleny na tři samostatné stroje. První manuál zaujímá místo na pravé straně kůru (při pohledu k oltáři), levou stranu tvoří stroj pedálový. Vpředu, v zábradlí kruchty je umístěn pozitiv druhého manuálu. Hrací stůl, volně přístupný ze všech stran, stojí uprostřed prostoru kůru, přibližně stejně vzdálen od jednotlivých strojů. Varhaník při hře sedí čelem k oltáři.

Skvěle řešený prospekt, v němž prospektové píšťaly prvního manuálu a pedálu se pyramidovitě zvedají ke středu prostoru, kde západní okno tvoří centrum, s bohatou sochařskou a řezbářskou výzdobou tvoří ucelený a dokonalý architektonický celek.

Soustava varhan je mechanická, zásuvková. Tlak vzduchu cca 70 mm sloupce vody, měřeno v lůžku píšťal. Ladění je přibližně $a' = 435$ dvojkmitů za vteřinu. Rozsah obou manuálů je od velkého C do c tříčárkovaného s krátkou¹² spodní oktávou, to je s vynecháním chromatických tónů Cis, Dis, Fis, Gis. Krátké oktávy byly budovány jednak z úsporných důvodů, (odpadnutím čtyř velkých píšťal se cena rejstříku znatelně zlevní), jednak prostorová tíseň zejména na vzdušnici nutila často k tomuto opatření.¹³ Konečně názor, že tyto tóny nejsou ke generálbasové hře a doprovodu zpěvu nezbytné a lze se bez nich obejít, vedl k jejich vypouštění. Nerovnoměrně temperované ladění klávesových nástrojů, běžné v praxi 17. a 18. stol. dovovalo používat jen omezený okruh tónin. Zpěvy převážně v diatonických církevních tóninách bylo možno proto dobře doprovázet i když chromatické tóny velké oktávy chyběly. Rovnoměrně temperované ladění, teoreticky zdůvodněné a uvedené do praxe Andreasem Werckmeisterem 1691, nacházelo široké uplatnění pozvolna v průběhu 18. stol. a stavba krátké oktávy u kláveso-

vých nástrojů přežívala až do konce století. V pedálu má klávesnice 18 kláves od velkého C do malého a, opět s krátkou spodní oktávou. Počet píšťal v každém rejstříku je však 12. Jdou v chromatické řadě od velkého C do velkého H. Stejnomené tóny na pedálové klávesnici ať jsou z velké nebo malé oktávy mají tedy společnou píšťalu, vydávající tón z oktávy velké.¹⁴

Takto vybudovaný pedál má sice všechny chromatické tóny, ale jeho použití je zřejmě určeno ke generálbasovému doprovodu a pedál není schopen samostatného vedení hlasu v polyfonní hře.

Jaká byla dispozice varhan v době jejich vzniku, není možno zjistit z přímých pramenů. Varhany postavené v letech 1766-68 Janem Výmolou sloužily dobře svému účelu. Účetní knihy z 18. a začátku 19. stol.¹⁵ vykazují pouze položky za odměny zpěvákům a hudebníkům a koupi hudebních nástrojů.

Značné výdaje tohoto druhu dosvědčují, že hudba na chrámovém kůru byla hojně pěstována a varhany v ní hrály vedoucí úlohu. První položka za opravu varhan se objevuje v účetní knize¹⁶ z roku 1836. Na základě patronátního povolení k opravě varhan z 5. července 1836 č. 382 byla vyplacena za opravu velkých varhan v Dubu olomouckému varhanáři Staudingerovi¹⁷ polovina dohodnuté sumy 245 zlatých c. m., 122,30 zlatých c. m.

Varhany sloužily tedy necelých 70 let. Je to přibližně věk, během kterého dobře konstruovaný nový nástroj s mechanickou trakturou, stojící ve vhodném prostředí, nevyžaduje kromě doladění jednotlivě rozladěných píšťal větších oprav. Lze mít za to, že oprava v roce 1836 nezasáhla konstrukčně do struktury varhan a že zvuková a intonační stránka nástroje zůstala beze změn. K tomuto závěru ukazuje především suma 245 zlatých, za kterou byla oprava provedena. Částka odpovídá přibližně mzdě za rozebrání píšťalového stroje, vyčištění píšťal a ostatních součástí od prachu a naladění celého nástroje. Snahy o vybudování ekválního varhanního tónu v duchu romantického byly v době opravy teprve v začátcích a odpor proti varhanám barokního typu vyvrcholil teprve v 2. pol. 19. stol.¹⁸ Lze proto předpokládat, že nebyla provedena žádná podstatná změna na disposičním a intonačním principu varhan. V dalším časovém úseku nebyl nalezen žádný doklad ani zmínka o osudu nástroje.

K rozsáhlé opravě a přestavbě došlo v roce 1896. Písemné doklady dovolují vytvořit si poměrně přesnou představu o podobě původního nástroje předbudovaného v romantickém duchu.

Na požádání arcibiskupské konsistoře v Olomouci podává Jos. Nešvera¹⁹ zprávu o stavu varhan.²⁰

„Nejdůstojnější knížecí arcibiskupská Konsistoř.

V nejhlubší úctě podepsaný pokládá si za čest na přípis číslo 11084 oznámiti, že dne 11. ho srpna b. r. sám osobně stav varhan proboštského chrámu Páně v Dubě prohlédl a prozkoumal.

Tento značně velký a původně velmi krásný nástroj mající 29 znějících rejstříkův, nebyl již přes 60 rokův opravován.

Nynější stav jeho jest velmi špatný a bídny. Není zde ani jediného rejstříku, který by se správně ozýval. Dá se však z varhan těch řádnou opravou velmi pěkný a trvale dobrý nástroj poříditi a docíliti.

K účeli tomu však nutno jest provésti následující:

1. Měchy musí býti novými nahrazeny.
2. Nízké ladění musí býti na normální ladění $a' = 870$ jednoduchých kmitův/zvýšeno.
3. Do prvního manuálu žádoucí jest vůči barvě a plnosti, aby přišel na místě křiklavých kvint a malých rejstříkův, beztoho ještě jednou v Mixtuře přicházejících, pokud místo uvnitř dovolí: „Bourdun 16' a nová Viola di Gamba 8'“. V témž manuále nese sice jeden rejstřík název „Viola da Gamba“, ale barvitostí jest to obyčejný „Salicionál“.
4. Veškeré chatrné píšťaly musí býti novými nahrazeny.
5. Intonací veškerých rejstříkův nutno jest na moderní stanovisko barvitosti a síly přivést.

6. Veškerá mechanika musí být zregulována. Na místě špatných částí nutno dát nové.
 7. Klávesnice musí být nové a sklon kláves značně zmenšený.
 8. Na rejstříky musí přijít nové a správné signatury.
 9. Skříň positivu musí být lépe upevněna, neboť mohla by lehounce i s celým vnitřním ústrojím spadnout dolů.
- Že celý nástroj při tom vyčistit se musí, pokládá se za samozřejmé.
V Olomouci, dne 12. srpna 1896.

Josef Nešvera

dómský kapelník a knížecí arcibiskupský revisor varhan.

K opravě varhan byl pozván František Čápek,²¹ varhanář v Kremži na Dunaji. Vypracoval plán práce a rozpočet. Je psán jeho vlastní rukou poměrně dobrou češtinou na listině s tištěnou českou hlavičkou. Některé méně důležité body jsou v tomto otisku zkráceny.

František Čápek²²

čestný člen pařížské akademie pro vědu a umění a majitel c. k. výs. továrny na varhany v Kremži na Dunaji.

Rozpočet na opravu tj. obnovení varhan s 29ti rejstříky ve farním chrámu Páně v Dubu.

Různé práce:

1. Varhany, které prachem, maltou
2. Veškeré vzdušnice
3. Píšťalnice
4. Klávesnice vychozená klávesnice pedálová obdrží nášlapky z tvrdého dřeva.
5. Spojka II — I se musí udělat nová.
6. Mechanika zcela vychozena mechanika prvního manuálu musí být předělána v jiný způsob aby nedělala tolik přehybů.
7. rejstříky obdrží nové tahací knoflíky.
8. Měchy k neupotřebení nové dva měchy magazinové
9. Vzduchovny se musí částečně dělati nové
10. Jelikož měchy od varhan velmi vzdáleny jsou vzduch nestejný a trhavý blíž vzdušnice dva vyrovnávací (zvaný regulátory) umístí.
11. Píšťaly prospektové čistit cídít obdrží tak zvané vousy.
12. Vnitř. píšťali vyrovnat opravit.
13. Nynější dispoice varhan jest špatně sestavená tj. nevyhovuje požadavkům tak velkých varhan z doby novější. Dispoice tato se předělá, tj. některé rejstříky se vymění za rejstříky nové, jiné se zas předělají, aby varhany nabyly hlasu jasného a ne křiklavého.
14. Nové rejstříky budou a sice: Gamba 8' od C — H píšťali cinkové, s válcovými vousy, od c — c''' píšťali s 12ti lotového cínu, opatří se vousy šikmými. Intonace smýkavý, houslový tón. K tomu patřící píšťalnice a stolička, v který píšťali stojí. Tento rejstřík postaví se na místo, kde stojí nynější roh kamzičí (tento má nyní též ten nepraví název co Gamba).
15. Bordon 16', od C — h píšťali dřevěné, od c — c''' s 12ti lotového cínu. Intonace temný, plný základní tón. K tomu patřící nové stolička a píšťalnice.
16. Salicionál 8' C — h zůstanou píšťali staré opatří se skříňovými vousy od c' — c''' píšťali nové s 12 ti lotového cínu.
17. Aeolína 8' od C — H spojí se píšťali s Flétnou 8' II. man. od c — c''' píšťali nové s 12 ti lotového cínu. K tomu patřící píšťalnice a stolička. Postaví se na místo nynější Mixtury II. man.
18. Cello 8' z cinku obdrží vousy válcové. Silně smýkavý tón. Píšťalnice a stolička. Postaví se na místo nynějšího rejstříku Fagot, který jest špatný a za opravu více nestojí.
19. Principál houslový 4' II. man. bude opraven a předělán, aby tento byl co 8 stopový rejstřík. Od C — H budou píšťaly dřevěné nové. K tomu patřící píšťalnice a konduky pro píšťaly prospektové.
20. Cornet 2 2/3' bude z nynějších rejstříků Sexta 1 3/5' a Cimbál 1' sestaven. Spojením těchto dvou rejstříků v jeden obdrží varhany nyní 28 znějících rejstříků.
21. Veškeré píšťali (počet 1782) aby každý rejstřík nabyl svojího charakteru musí být znovu intonované.

22. Varhany budou dle normálního a' 870 výchvěžů.

Celý obnos za tyto umělecky provedené práce, se všemi vedlejšími výlohy to jest doprava veškerých varhaních částí až na poslední stanici (Brodek) jakož i cestovné a ubytování montérů, páčí na 2260 zlatých. Dva tisíce dvě stě šedesát zlatých r. č.

Poznámky.

1. Podepsaný ručí na čas třech roků.
 2. Dovož ze stanice Brodek budíž sl. obcí obstarán.
 3. Podepsaný dovoluje si ku konci podotknouti, že když varhany budou dle uvedeného rozpočtu opraveny, vyrovnají se hlasem jejich každým varhanům z doby novější a následkem této důkladné opravy mnoho let dobrou službu konati budou.
- V Kremži dne 3 září 1896.

František Čápek
varhanář

Disposice nynější

I. manuál	II. manuál
1. Principál 8'	16. Principál 4'
2. Spitzflöta 8'	17. Flauta major 8'
3. Salicionál 8'	18. Flauta 8'
4. Quintaten 8'	19. Flauta minor 4'
5. Bifara 8'	20. Fugara 4'
6. Flauto major 8'	21. Superoktáv 2'
7. Octav 4'	22. Mixtur 1 1/3'
8. Spitzflöte 4'	Pedal
9. Waldflöte 4'	23. Bordunbas 16'
10. Quinte 2 2/3'	24. Subbas 16'
11. Superoktav 2'	25. Principálbas 16'
12. Mixtur 2'	26. Principálbas 8'
13. Quint 1 1/3'	27. Octavbas 8'
14. Sexta 1 3/5'	28. Fagot 8'
15. Címbal 1'	29. Cornett 4'

Spojka II. — I.

Disposice po opravě varhan

I. manuál	II. manuál
* 1. Bordun 16'	* 15. Principál housl. 8'
2. Principál 8'	16. Kryt líbez. 8'
* 3. Gamba 8'	17. Flétna 8'
4. Salicionál 8'	18. Fugara 4'
5. Quintaten 8'	* 19. Aeoline 8'
* 6. Kryt 8'	20. Flétna amáb. 4'
7. Roh kamz. 8'	21. Flautino 2'
8. Oktáva 4'	Pedal
9. Flétna 4'	22. Subbas 16'
10. Flétna špič. 4'	23. Bordonbas 16'
11. Quinta 2 2/3'	24. Principálbas 16'
12. Oktava 2'	25. Principálbas 8'
* 13. Cornett 4'	26. Oktavbas 8'
14. Mixtura 2'	* 27. Cellobas 8'
	28. Cornett 4'

Spojka II. — I.

- * Nové nebo předělané rejstříky

K rozpočtu varhanáře Čápka podává J. Nešvera toto vyjádření a doplňky:²³

Nejd. kn. ar. konsistenci.

V nejhlubší účtě podepsaný dovoluje si na přípis číslo 14950 oznámiti, že přiložený rozpočet na opravu a obnovení varhan proboštského chrámu P. v Dubu náležitě prohlédl a prozkoumal.

Tento rozpočet jest dle ústního udání a určení v nejhlubší účtě podepsaného shotoven a sestaven; může se tedy přísným zachováním a řízením se dle něho z varhan výše jmenovaného chrámu P. velmi krásný nástroj poříditi. Sluší jen mimo již v rozpočtu udané při skutečném zadání práce pana opravovatele k následujícímu ještě písemně zavázati.

- a) Při odstavci 12 zavazuje se p. varhanář nejen píšťaly opravit, nýbrž píšťaly přílišně poškozené novými nahraditi.
- b) Burdun 16' má býti v té síle intonován, aby celému nástroji mimo pedál za poklad sloužil předce však při použití menšího počtu rejstříků, aby přílišně nedominoval.
- c) Principálu 8' (houslovému) budíž pokud možno rozdílná barva a síla dána vůči Principálu 8' (hlavnímu).
- d) Pan varhanář obdrží 1/10 svého požadavku až po uplynutí jednoho roku ode dne colaudace opravy, kterážto částka v záložně uložena sloužiti má jako kauce pro osvědčení práce delší doby. Kdyby pan varhanář nahodil vady v témž čase zdarma opravit se zdráhal vezme se varhanář jiný a požadavek tohoto uhradí se z kauce uložené.

Doplněním a), b), c), d), lze přiložený rozpočet vřele doporučiti.

V Olomouci dne 25. září 1896.

Josef Nešvera

Varhanář souhlasí s tímto dodatkem a omlouvá se dopisem farnímu úřadu v Dubu,²⁴ že zapomněl v rozpočtu uvést, jak bývá samozřejmostí, uložení jedné desetiny svého požadavku jako kaucí v záložně na dobu jednoho roku, kdy je povinen bezplatně provádět opravy.

Po dokončení práce podává Josef Nešvera konsistoři kolaudační zprávu²⁵ s datem 17. listopadu 1896, v níž oznamujeme konsistoři, že oprava varhan v Dubu byla provedena přesně a svědomitě podle rozpočtu a je proto možno účet s varhanářem vyrovnat.

Smluvený obnos 2260 zlatých byl varhanáři po částech vyplacen. První splátku²⁶ 1500 zlatých dostal 15. listopadu 1896, poslední 105 zlatých 23. listopadu 1898, kde potvrzuje vyrovnání celého účtu.

Po dvaceti letech 1916 byla provedena poslední oprava varhan, kterou uskutečnil varhanář Jan Mudroch²⁷ z Tišnova.

Rozpočet:²⁸

na opravu, vyčištění a ladění varhan se 26 ti znějícími rejstříky v proboštském chrámu Páně v Dubě na Moravě.

1. Celý píšťalový stroj byl rozložen a od prachu řádně vyčištěn
Cena jednoho rejstříku 5 kor 130
2. Oprava mechaniky a vzdušnice 70
3. Intonace a ladění. Každý jednotlivý rejstřík podroben bude přesné intonaci a ladění, tak aby svému charakteru odpovídal. Cena jednoho rejstříku 8 kor. 208
Úhrnem 408 kor.

t. j. slovy čtyřistaosm korun.

o laskavou přízeň prosíc znamená se v hluboké úctě

Jan Mudroch
stavitel varhan

V Olomouci dne 25. 5. 1916.

S díky obdržel dne 1. července 358 kor. t. j. sl. třistapadesátosm kor.
30. července 50 kor. čímž účet vyrovnán
408 kor.

V Dubě dne 1/7 1916

Jan Mudroch, varhanář

Kolaudační zprávu o provedené opravě podává Antonín Petzold.²⁹

Nejdůstojnější kníže-arcibiskupské konsistoři³⁰ v Olomouci.

V hluboké úctě podepsaný referuje, že dne 3. července 1916 kolaudoval opravu starých varhan v proboštském chrámu v Dubě a přesvědčil se, že oprava mechaniky, vyčištění a ladění celého stroje dle rozpočtu, panem J. Mudrochem, stavitelem varhan z Tišnova, vše řádně provedeno jest.

Navrhují, by dle možnosti k pravidelné fungaci měchů místo šlapání použito bylo výhodněji elektrického motoru.

V Olomouci 5/VII 1916.

Antonín Petzold m. p.
revisor varhan.

Zachovaný písemný materiál umožňuje udělat si poměrně přesnou představu o původní podobě Výmolova nástroje. Dispoziční princip, konstrukce nástroje a vybudování pedálu odpovídaly typu varhan jihoněmeckých a italských.³¹

První manuál

1. Principál 8'	9. Waldflöte 4'
2. Spitzflöte 8'	10. Quinte 2 2/3'
3. Salicional 8'	11. Superoktav 2'
4. Quintaten 8'	12. Mixtur 2'
5. Bifara 8'	13. Quint 1 1/3'
6. Flauta major 8'	14. Sexta 1 3/5'
7. Octáv 4'	15. Címbal 1'
8. Spitzflöte 4'	

měl plně vybudovaný sbor principálový, jehož základem byl široce mensurovaný³² Principál 8' kulatého a plného tónu, který je dosud zachován. Ostatní hlasy nepřerušené pyramidou lesklých principálových alikvotních hlasů vrcholily Mixturou 2'.

Zajímavé a ve své době řídké bylo samostatné použití rejstříku označeného jako Sexta 1 3/5' (vlastně Tercie 1 3/5'), který spolu s Quintou 2 2/3' tvořil v barokní době velmi oblíbenou Sesquialteru. Tím, že tyto dva rejstříky nebyly na sebe vázány, bylo umožněno jejich mnohostrannější použití. Tercie 1 3/5' (v našem případě označená jako Sexta 1 3/5') ve spojení s Quintou 1 1/3' vytvořila Tercian, spolu s Cimbalem 1' dala Terccimbel. Barevné možnosti se mnohonásobily.

Flétnový sbor postavený na Flautu major 8' (6) a ostatní hlasy flétnového sboru (2, 4, 8, 9) dodávaly nástroji měkké plnosti a hladkosti. Chyběl sice dvoustopový flétnový rejstřík, ale korunu tohoto sboru tvořil úzce mensurovaný Cimbel 1'. Smykové rejstříky téměř chyběly. Jediný zástupce tohoto sboru Salicionál 8' svým téměř nezatelným smykem plnil funkci nejjemnějšího doprovázejícího rejstříku prvního manuálu. Není zcela jasno, jakým rejstříkem byla Bifara 8'. Podle literatury³³ bývá tímto názvem označován nejčastěji rejstřík, složený ze dvou řad píšťal buď stejné stopové délky, ale různé mensury, nebo různé stopové délky při zachování mensury. Nejčastěji se vyskytuje spojení řady 8' a 4' řídkěji 4' a 2' nebo 16' a 8'. Rejstřík může být vybudován z různých druhů píšťal. Obě řady jsou naladěny v čistých intervalech na rozdíl od dvojitých hlasů vibrujících, které jsou k získání vibrace naladěny poněkud nečistě (Vox coelestis). Bifara 8' byla tedy dvojitým rejstříkem složeným buď z řad 8' a 4' nebo (což je méně pravděpodobné) ze dvou řad 8'.

První manuál tvořil vyrovnaný dokonale vyvážený celek, sledující vyšší umělecké cíle a odpovídající po všech stránkách zvukovému ideálu své doby. Byl schopen velkého dynamického rozpětí, jeho plno mělo mohutnost a lesk. Výběr hlasů všech druhů v téměř všech stopových délkách umožňoval maximální barevné a charakterové změny. Kombinační možnosti byly neobyčejně rozsáhlé, dispozice I. manuálu splňovala podmínky kladené na reprodukci skladeb daného období.

Druhý manuál (positiv)

1. Principál 4'	5. Fugara 4'
2. Flauta major 8'	6. Superoktáv 2'
3. Flauta 8'	7. Mixtura 1 1/3'
4. Flauta minor 4'	

umístěný v zábradlí kůru, vybudovaný na Principálu 4' odpovídá představám barokního positivu. Hlasy, pokud se zachovaly, jsou úžeji mensurované, vyznačují se velkou jasností a svítivostí, avšak bez nepříjemné ostrosti a křiklavosti. Zvukový podklad tvořila Flauta major 8' otevřená, která ve spojení s Principálem 4' dala lesklé mezzoforte. Flauta 8' krytá (3) a Flauta minor 4' (4) otevřená kovová tvořily jemnou klasickou dvojici s mnohostranným použitím. Přidáním úzce mensurované Fugary 4' (5) a Superoktávy 2' (6) se zvuk postupně zaostřoval, získával na jasnosti a pohyblivosti. Mixtura 1 1/3' (patrně 3×) začínala chory malých stopových délek a tvořila korunu zvuku positivu. Možno usoudit podle nevtíravého zvuku zachovaných smíšených hlasů v I. manuálu, že také tato Mixtura byla jemně intonována a její použití nebylo vázáno na zvuk celého positivu, ale pojilo se dobře s jednotlivými rejstříky nebo dvojicemi základních hlasů.

Positiv svou samostatností a kontrastním charakterem tvořil zvukovou protiváhu k hlavnímu stroji. Svým umístěním v zábradlí kůru se jeho samostatnost ještě zvýrazňuje. Tvoří proto oba manuály ideální barokní dvojici strojů, které umožňují plastické a výrazné provedení polyfonních skladeb.³⁴

Na rozdíl od obou manuálů netvoří již pedál tak vyhraněný a všestranně použitelný stroj.

1. Bordunbas 16'	5. Octávbas 8'
2. Subbas 16'	6. Fagot 8'
3. Principálbas 16'	7. Cornett 4'
4. Princibálbas 8'	

Vlivem generálbasové techniky, jež byla převládajícím činitelem varhanní hudby 18. stol., nebyl vybudován pedál, schopný samostatného vedení hlasu. Jak již bylo řečeno, chromatická řada 12 tónů velké oktávy repetujících v oktávě malé plnila pouze funkci fundamentálního basu jako harmonického základu. Ve sféře vlivu italské a jihoněmecké varhanní skladby³⁵ nebyla pedálu přidělována funkce vedení cantu firmu, jak tomu bylo v severním Německu, kde způsob zpracování protestantského chorálu vyžadoval pedál chromatický většího rozsahu (aspoň 2 oktávy), schopný samostatného vedení hlasu.

Pedál v Dubu, i když je poměrně dobře rejstříkově vybaven, nemá dosti intenzity a svým zvukovým potenciálem nedostačuje plenu celého stroje. Spojka manuálu s pedálem nebyla a není vybudována. Nedokonalost pedálu znemožňuje provádění celé řady skladeb, které na těchto varhanách mohou být vynikajícím způsobem reprodukovány. Není proto na místě tento pedál z úzkostlivé ochrany památek ponechávat.³⁶ Rozšířením rozsahu pedálu na 2 oktávy³⁷ (respektive 27 nebo 30 tónů) získají varhany značně na reprodukčních možnostech, zjednoduší výkon varhaníkoví, nástroj se stane všestranně použitelným.

Přestavbou v roce 1896 byl do značné míry narušen charakter varhan. Romantické snahy po temnějším ekválním tónu zasáhly i tento nástroj.³⁸

V prvním manuálu byly odstraněny rejstříky Bifara 8' (5), Flauta major 8' (6) a Quint 1 1/3' (13). Místo nich byly nově vybudovány Bordun 16', Kryt 8' a Gamba 8'. Dva kryté temné rejstříky 16' a 8' nahradily dva patrně daleko jasnější 8', z nichž jeden (Bifara) byl pravděpodobně složen z řady 8' a 4'. Smyková Gamba 8' přistoupila na místo Quinty 1 1/3'. Sloučením Sexty 1 3/5' (14) a Címbelu 1' (15) vznikl jeden rejstřík označený jako Cornett 4'.³⁹ Sloučením těchto dvou rejstříků zůstal otvor po rejstříkovém táhle v hracím stole volný. V důsledku těchto změn bylo provedeno přemístění některých píšťalových řad na jiná místa vzdušnice. Názvy několika rejstříků byly změněny (např. Spitzflöte 8' (2) na Roh kamzičí 8', Superoktáv 2' na Oktávu 2' atd.).⁴⁰ Ztemněním tónu, omezením nebo sloučením alikvotních hlasů, čímž možnost použití byla značně zmenšena, byla barevná paleta prvního manuálu ochuzena. Romantická dvojice nových hlasů Bordun 16' a Gamba 8' sice charakterisují vkus doby, jsou však v tomto nástroji prvkem cizorodým.

Zásahy v druhém manuálu setřely původní charakter pozitivu ještě více než úpravy v hlavním stroji. Přebudování Principálu 4' na 8' vzalo celému stroji typický charakter pohyblivého, lesklého a jasného pozitivu. Odstraněním Mixtury 1 1/3' a její nahrazení sladkou Aeolínou 8' ulomilo celému manuálu hrot, nepostradatelný jak pro dobře znějící plenu tak pro výrazné barevné kombinací možnosti.

Jmenované zásahy odstranily z velké části jeho původní kontrastní charakter vůči hlavnímu stroji a vytvořily jakousi dynamicky slabší obdobu prvního manuálu.

Nejmenší změny byly provedeny v pedálu. Pouze Fagot 8', jediný jazýčkový rejstřík varhan, byl nahrazen Cellobasem 8' silně smýkavého charakteru. Je pravděpodobné, že pedál, dnes v poměru k plenu celého stroje poněkud slabý, ztratil na průbojnosti právě tímto zásahem.

Uchované doklady a jejich zhodnocení umožňují udělat si poměrně jasnou před-

stavu o významu a osudech tohoto nástroje. Zůstal tedy zachován s uvedenými změnami jeden z největších a nejkrásnějších barokních nástrojů na Moravě, dílo domácího mistra. Jan Výmola postavil varhan celou řadu. Některé z nich se zachovaly dodnes,⁴¹ jiné byly odstraněny a nenávratně ztraceny.⁴² Žádné však svou velikostí a bohatostí se nevyrovnají varhanám v Dubu. Podle dosud získaných poznatků jsou nejdokonalejším a nejzdařilejším dílem Jana Výmoly. Varhanář v době stavby asi 45letý v plné síle se značnými zkušenostmi vybudoval v novém, mohutném, architektonicky skvěle řešeném chrámu mistrovské dílo svého umění.

Hudební, umělecká a historická hodnota těchto varhan je nesporná. Zub času však vykonal na nich své dílo. Jejich oprava, konzervace a uvedení do původního stavu jsou naléhavé a k záchraně nezbytné a neodkladné.⁴³ Zničením tohoto nástroje vznikla by nenahraditelná ztráta kulturních hodnot, doklad vyspělého umění varhanářského na Moravě.

1 Postaven 1734-53 stavitelem J. Klíčníkem z Brna nákladem 150.000 zl. G. WOLNY: Kirchliche Topografie, Brünn 1863, olom. diecése, V. str. 70. Stavbu, její jednotlivé části a také varhany zpracovává po výtvarné stránce katedra výtvarné výchovy Pedagog. fakulty Palackého university v Olomouci, pod vedením dr. Zdeňka Příkrýla.

2 Okresní archiv Olomouc, farní úřad Dub na Moravě, č. 8.

3 Ch. d'ELVERT: Geschichte der Musik in Mähren und Schlesien, Brünn 1873.

4 Boh. ŠTĚDRON: Základy fundanční kapely v Brně před Křížkovským, Slezský sborník, roč. 49, 1951.

5 Psáno také Johann Weymola, Wejmola, Wimola, Wymola, Vejvola, Wemola, Wimula.

6 Seznam uveden v poznámce 41 a 42.

7 Ve dvacátých letech 18. stol., kdy dokončil varhany na Kopečku u Olomouce, započaté zemřelým D. Siebrem, musel být již zkušeným mistrem, tedy ve věku nejméně 25 let. Roku 1766, pokud byl ještě naživu, byl v pokročilém věku a jeho autorství je málo pravděpodobné.

8 Také tento varhanář by mohl být stěží stavitelem varhan. V jmenované práci B. ŠTĚDRONĚ je jeho jméno vůbec poprvé uvedeno. Opravil r. 1763 varhany u sv. Tomáše v Brně a snížil jejich ladění o půl tónu. Jeho význam, pokud je zatím známo, nedosahuje výše svých současníků. Není znám žádný nástroj, který by postavil, lze se proto domnívat, že se věnoval především opravám.

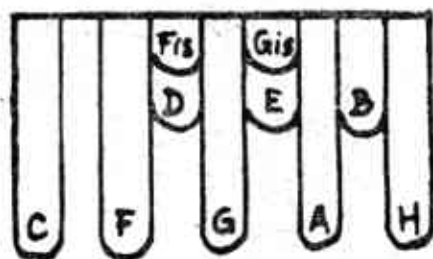
9 Gregor WOLNY: Kirchliche Topografie von Mähren, Brünn 1859-63. Olomoucká diecése sv. III str. 279, Brněnská diecése sv. III str. 377, sv. I str. 328, sv. I str. 317.

10 Vladimír NĚMEC: Pražské varhany, Praha 1944, str. 98, 103, 118.

11 Citovaná účetní kniha, viz pozn. č. 2.

12 Často dochází k záměnám pojmů „krátká“ a „lomená“ oktáva. Většina literatury nazývá velkou oktávou s vynecháním chromatických tónů Cis, Dis, Fis a Gis oktávou „krátkou“ (kurze). Lomená (gebrochene) oktáva má však navíc tóny Fis a Gis, jejichž klávesy jsou umístěny jako malé výstupky nad klávesami D a E krátké oktávy. — VI. NĚMEC: Pražské varhany, Praha 1944, str. 257. — H. KLOTZ: Das Buch von der Orgel, Kassel 1960, str. 109. — C. ELIS: Orgelwörterbuch, Kassel 1938, str. 81. — M. LANGE: Kleine Orgelkunde, Kassel 1955, str. 17. — V práci J. UŠÁKA: Brněnské varhany Jana Výmoly z roku 1763, Musikologie I. 1938, str. 96 je pojem „lomená“ oktáva užíváno pro oktávou „krátkou“ a „krátkou“ oktávou se rozumí chromatická řada začínající velkým E. Konečně bývá často používáno názvu „lomená“ oktáva pro každý druh neúplné velké oktávy. F. Z. SKUHERSKÝ: Varhany, jejich zařízení a zachování, Praha 1884.

13 Z těchto důvodů bývají někdy i v pozdější době spojovány hluboké píšťaly dvou příbuzných rejstříků, takže dvě řady píšťal mají část nebo celou velkou oktávou společnou.

14 Stejný pedál mají také barokní varhany na Hradisku u Olomouce. O tomto pedálu, V. NĚMEC: Pražské varhany, str. 171, str. 276 a dále.

15 Okresní archiv Olomouc, farní úřad Dub na Moravě.

16 Okresní archiv Olomouc, farní úřad Dub na Moravě, účetní kniha z let 1830-50.

17 Patří k varhanářské rodině Staudingerů, působících v 18. a 19. stol. v Andělské Hoře (nyní Světlé Hoře u Bruntálu), o níž pojednává Jiří SEHNAL ve své rukopisné práci.

18 VI. NĚMEC: Pražské varhany, str. 167, str. 239.

19 Josef Nešvera (1842—1914) dómský kapelník v Olomouci, sbormistr, klavírista a skladatel ve své době velmi provozovaných sborů, skladeb komorních, církevních a orchestrálních, kantát (De profundis) i oper, pro svou přílišnou závislost na romantických vzorech nedosáhl trvalejšího uplatnění v české hudbě.

Nejdůležitější literatura o J. Nešverovi: E. AXMAN: Morava v české hudbě 19. století, Novočeská bibliotéka, Praha 1920. — F. JIRÁSEK: Josef Nešvera, čas. Cyril XXXI, 1904, 38. — L. KUNDERA: Jaroslav Kvapil, Profily českých hudebníků, sv. 4, Hudební matice Umělecké besedy, Praha 1944. [Kvapilovy vzpomínky na Nešveru]. — M. REMEŠ: Josef Nešvera, Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, ročník 45, rok 1932 [seznam skladeb a literatury]. — M. REMEŠ: Josef Nešvera, zvl. otisk z Časopisu Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci, roč. 55 (doplněný seznam skladeb a liter.). — C. SYCHRA: Josef Nešvera, Hradec Králové, Obnova 1939.

20 Státní archiv v Olomouci sign. G 14557.

21 Varhanář českého původu z Poličky. Postavil řadu varhan v zemích bývalé Rakouské monarchie. Jeho bratr Bedřich Čápek měl varhanářskou dílnu v Poličce, kterou po něm vedl jeho syn Karel Čápek (1883—1947). Podle sdělení MNV v Poličce

22 Okresní archiv Olomouc, viz pozn. č. 2.

23 Okresní archiv Olomouc, farní úřad v Dubu na Moravě.

24 Tamtéž.

25 Státní archiv Olomouc, sign. G 1 4557.

26 Okresní archiv Olomouc, farní úřad Dub.

27 Jan Mudroch, měl malou varhanářskou dílnu v Tišnově, věnoval se převážně opravám a ladění. Zemřel 1962. Podle sdělení MNV v Tišnově.

28 Okresní archiv Olomouc, farní úřad Dub.

29 Antonín Petzold [nar. 1857 v Praze, zemř. 1931 v Olomouci] významný varhaník, učitel zpěvu, dirigent a skladatel. Po absolvování gymnasia studoval s vynikajícím prospěchem na pražské varhanické škole (1873-76). Několik let zastával varhanické místo u sv. Vojtěcha v Praze za ředitelování Jos. Foerstra a vyučoval klavírní hře. Od roku 1879 působil jako kapelník Městského divadla v Plzni. Roku 1884 přijal místo učitele a později ředitele na hudební škole pív. a hud. spolku „Moravan“ v Kroměříži. Na vybídnutí J. Geislera, který obdivoval jeho hru na varhany, nastoupil 1886 místo dómského varhaníka v Olomouci. Po smrti Nešverově 1914 převzal místo dómského kapelníka, kde působil až do své smrti. V Olomouci rozvinul bohatou činnost. V letech 1888—1911 byl ředitelem hudební školy „Žerotína“. Se členy tohoto sdružení provedl velké množství skladeb. Nejvýznamnější bylo uvedení Smetanových oper Prodané nevěsty, Hrabě, Dalibor, Dvou vdov a Tajemství a Bludkovy opery V studni. Z oratorií a kantát mimo jiné nastudoval Haydnovo Stvoření světa a Čtvero ročních počasí, Dvořákovu Svatou Ludmilu, Stabat mater, Svatební košile, Beethovenovu IX. symfonii a Missu solemnis, Mozartovo Requiem, Nešverovu De profundis. Z provedených orchestrálních skladeb uvádím aspoň Smetanovu Mou vlast a Dvořákovu Symfonické básně.

Z jeho tvorby dosáhly významných úspěchů především 8hlasá Missa solemnis a cappella a Te Deum. Sborová tvorba je zastoupena zvláště 8 ženskými a 3 mužskými sbory. Dále zanechal řadu orchestrálních, komorních a sólových skladeb instrumentálních a vokálních.

Svým varhanním uměním a všestrannou uměleckou činností, zaměřenou převážně na nejlepší českou a světovou hudbu, získal si v hudebním životě poněmčelé Olomouce významné a záslužné postavení.

30 Státní archiv Olomouc sign. G 1 4557.

31 E. BRUGGAIER: Studien zur Geschichte des Orgelpedalspiels in Deutschland bis zur Zeit J. S. Bachs, diss. Frankfurt a M. 1961.

³² Přesné proměření píšťalového stroje, to jest zjištění průměru u válcových a kónických píšťal, šířky a hloubky u hranolových, proměření šířky labia, výšky a tvaru výřezu na každém C v jednotlivých rejstřících, zjištění síly a druhu materiálu, způsob konstrukce píšťal, sestavení Mixtur a smíšených hlasů, nemohlo být zatím provedeno, poněvadž nosná konstrukce a ostatní části varhan jsou silně narušeny červotočem a při vstupu hrozí nebezpečí zřícení některých částí varhan. Proměření bude provedeno po zabezpečení ohrožených částí.

³³ Ch. MAHRENHOLZ: Die Orgelregister, ihre Geschichte und ihr Bau, Kassel 1930, str. 155 a dále. — K. MATTHAEI: Vom Orgelspiel, Leipzig 1949, str. 142. — W. ADELUNG: Einführung in den Orgelbau, Leipzig 1955, str. 66.

³⁴ Manuálová spojka, která podle plánu opravy z roku 1898 byla na varhanách i před opravou, nejeví se proto jako nezbytná. Nelze zatím zjistit, zda byla skutečně postavena J. Výmolou nebo byla přidána později. Nynější táhlová mechanika i spojkové zařízení pocházejí z roku 1898.

³⁵ VI. NĚMEC: Pražské varhany, str. 275.

³⁶ Týž str. 277.

³⁷ Vybudování spojky I-P a II-P nebude ani potom ovšem možné pro nesouhlas úplné velké oktávy v pedálu s krátkou v manuálech. Vhodnou intonací případně přidáním rejstříku získal by pedál rovnováhu s manuálem.

³⁸ Hlavním znakem těchto reforem bylo vytvoření tónu v základních stopových délkách převážně 8' dále 16' a 4' v různých barvách a dynamických stupních a přiblížení varhan zvuku orchestru. Alikvotní hlasy byly opomíjeny a nahrazovány různě mensurovanými 8' hlasy, nejčastěji smykavého charakteru, k napodobení smyčcového orchestru. Tomuto dobovému vkusu se neubránily ani vynikající osobnosti na př. v Praze Josef Foerster, v Olomouci Josef Nešvera. Dnes ovšem vidíme nesprávnost těchto názorů. Úkolem varhan není napodobení zvuku orchestru. Varhany mají svůj osobitý projev. Jejich zvukový charakter je dán vývojem nástroje samého. Sebevětší výběr hlasů 8' neovlivní podstatně plenum celého nástroje. Ničím nenapodobitelné barvy, lesk a sílu lze získat jedině proporčně dobře vybudovanými pyramidami alikvotních hlasů k hlasům základním. Také barevná bohatost nástroje je dána především možností kombinovat hlasy nejrozličnějších stopových délek a mensur. Teprve na druhém místě hraje úlohu výběr různých hlasů stejné stopové délky.

³⁹ Číslice 4 odpovídá počtu řad nikoliv stopové délce rejstříku.

⁴⁰ Tyto změny mohou být přesně prozkoumány teprve při proměření vnitřního zařízení a píšťalového stroje varhan.

⁴¹ Mikulov na Moravě, 2 manuály, pedál, 20 rejstříků, 1773. — Doubravník u Tišnova, 2 manuály, pedál, 16 rejstříků. — Hranice na Moravě, 2 manuály, pedál, 20 rejstříků (zachována skříň a několik rejstříků). Bulhary, 1 manuál, pedál, 1773. — Ivanovice na Hané, 2 manuály, pedál, postaveny 1770, přebudovány 1961. — Brno, Františkánský kostel, nyní ve sb. Morav. musea, 2 man. ped., 16, rejs. 1783. — Dub na Moravě, 2 manuály, pedál, 29 rejstříků, 1768.

⁴² Vranov u Brna, 2 manuály, pedál, 18 rejstříků, 1776. — Mohelno, 1 manuál, pedál, 10 rejstříků, 1764. — Čebín, 6 rejstříků, 1769. — Jalubí, 1 manuál, pedál, 1773. — Dřevohostice, 2 manuály, pedál, 18 rejstříků. — Kojetín, 2 manuály, pedál.

Seznam varhan pořízen na základě sdělení farních úřadů a literatury uvedené v poznámkách této publikace.

⁴³ Některé části varhan jsou tak chatrné, že hrozí jejich zřícení. Část píšťal v prvním manuálu ztratila ztrouchnivěním píšťalnice a stoliček jakoukoliv oporu, leží v píšťališti, poškodila a ohrožuje další rejstříky atd.

Václav Burian:

ZPRAVODAJSTVÍ KRAMÁŘSKÉHO PÍŠNOVÉHO TEXTU A SKUTEČNOST

Posuzujeme-li hodnověrnost zpravodajství textů kramářských tisků, používáme zpravidla všech dostupných pramenů, které nám pomohou zvýšit podíl relativní pravdy o události. Sem patří popisy téhož tématu od jiného autora, úřední pra-

meny archivní (např. matriky, soudní spisy), prameny narační (kroniky), novinářské zprávy a někdy také ústní podání. Jako příkladu je použito v následujícím pojednání materiálu z Olomoucka, jehož výběr a zpracování samozřejmě sleduje jen cíle, uvedené v jeho čele a závěru.

Osmadvacátý srpen roku 1863 byl pro okolí Olomouce dnem dvou vzrušujících událostí. O půl jedenácté hodině dopoledne vypukl v Krčmaní požár, který zničil 36 domů, 14 stodol, kapli a půl hospody, a vyžádal si pět obětí na lidských životech:¹ v čísle 36 uhořel 25letý rolník Josef Kolář, v čísle 43 uhořela a byla zasypana troskami 38letá Anna Jurečková, v domě číslo 51 se udusily 36letá manželka řezníka Josefa Hlaváčová a svobodná 33 roků stará Anna Hlaváčová. Novinářská zpráva hovoří ještě o další ženě, která údajně byla pohřbena v Kokorách. Téhož dne po 9. hodině večerní došlo k druhé tragické události v sousedním Velkém Týnci, kde pololáník František Koutný (č. 97) zastřelil 36letou manželku Františku.² První zprávu otiskl již 1. září olomoucký „Moravan“, další podrobnosti přinesl 8. září: „Byloť to bolestné divadlo, viděti ubohou na dvoře na slámě celou zakrvácenou ležeti. Dvůr byl lidem jako nabitý, měsíc byl v úplňku, jenž svítil na zsinalou tvář manželky a matky 5 dítek.“ Podle této zprávy šla na mlat hlídat, manžel na ni s vražedným úmyslem čekal pod přísenkem. Sám prý se chtěl po činu zastřelit, ale bylo mu v tom zabráněno a spoután. Zpráva v „Moravanu“ popisuje dále jeho loučení: „Byloť to tklivé okamžení, při kterémž přítomný lid slzel, když manžel svou takřka umírající manželku za odpuštění prosil a ji naposledy ještě klečmo políbil.“ Těžce raněná zemřela příštího dne k 8. hodině ráno, úřední prohlídkou bylo zjištěno na jejím těle 28 ran, většina broků zasáhla žaludek a prsa. Potud zpravodajství „Moravana“.

Pro tehdejší dobu je příznačné, že vyličení obou událostí se vedle novinářského zpravodaje chopil i anonymní autor textu kramářského tisku, jehož vyličení pod titulem „Nová píseň o mordu, který se stal v hrubým Týnci blíž města Olomouce“ vyšlo tiskem u Antonína Halousky v Olomouci.³ Osmistránkový tisk, formátu 8,5×11 cm, tištěný frakturou, na titulu zdobený dřevorytem signovaným Peupin (je znám i na jiném starším tisku)⁴ popisuje v 23 odstavcích způsobem, který je běžný u textařů podobných tisků, průběh celého příběhu. Po oslovení posluchačstva — píseň tedy byla určena pro trh — v prvním odstavci, které je obdobné např. textu habrovanskému,⁵ a moralizujícím úvodu přechází v 6. a 7. odstavci k vyličení vlastní události označením místa a obou hlavních osob příběhu, sedláka, nazvaného z opatrnosti Josefem, a jeho manželky. V následujících 3 odstavcích přechází k vlastnímu příběhu líčením požáru v Krčmaní, od 11. do 22. odstavce popisuje manželův návrat od ohně, jeho návštěvu hostince a tragické vyvrcholení celé události, kdy manželku zastřelí, omylem ji považuje za prchajícího zloděje. Raněná chce být zaopatřena a muži odpouští. Závěrem spojuje autor pohřeb zastřelené s pohřby obětí požáru v Krčmaní. Je pozoruhodné, že tisk se nedochoval ani v jednom exempláři v místě události, není např. ani ve velkém kompletu olomouckých tisků, který byl získán olomouckým museem od sběratele Ignáce T a b a r k y.⁶ Je však zachován ve dvou exemplářích v litovelském museu⁷ jako součást špalíčeků, z nichž jeden pochází ze Seničky.

Tato „Nová píseň o mordu“ vyšla brzy po událostech, možno říci, že její vydavatel a autor téměř soutěžil s novinářským zpravodajem. Již 17. října⁸ přinesl „Moravan“ obsažný protest proti tomuto tisku, který je jistě zajímavým svědectvím o názoru soudobé venkovské inteligence na tento druh literární tvorby. Stať je podepsána šifrou -d-, není tedy pochyb o tom, že jejím autorem je bratr známého moravského historiografa, kojetínský rodák Antonín D u d í k,⁹ o němž je známo, že přispíval i jindy do „Moravana“ pod plným jménem nebo šifrou a. d.¹⁰ Pisatel

cituje titul tisku a praví, že měl v rukou již mnohou „*hatlaninu*“, ale „*žádný výtvor nejspínavějšího tisku*“ ho tak nerozhněval jako tato píseň: „*Předně psána jest v řeči, kteráž křiklavě podává svědectví, že skladatel na nejnižším stupni vzdělanosti stojí.*“ Vytýká autoru gramatické přestupky s tím, že „*píseň psána jest na potupu a ohyzdu krásného našeho jazyka.*“ Skladatel prý se musí zardít až po uši, protože mateřským jazykem v této formě otravuje vlastní národ. Významné je konstatování o současném stupni zájmu o tento obor literární tvorby: „*A k tomu povážíme-li ještě, jak velikou až posud klade váhu náš lid na jarmareční písni!*“ Jazykovou část kritiky končí konstatováním „*Ano obáváme se, aby ti chléb, jehož sobě za hanebně vydělaný groš koupíš, ve chřtánu neuváznul a ty ses neudávil.*“ V dalším pak kritizuje text písně po stránce obsahové, kde podle něho je lež na lež a vytýká „*zlé srdce písálka.*“ Manžel se nejmenoval Josef a není pravdou, že před činem byl u požáru v Krčmani, stejně jako jsou vymyšlena slova umírající. Ve skutečnosti, když manžela spoutaného za přítomnosti kněze přivedli k těžce raněné ženě, řekla bolným hlasem: „*Já ti odpouštím.*“ (Dudík byl přítomen). Současně konstatuje autor stati, že „*opilstvo jest matka vraždy.*“ Písničkářova slova o „*zasloužené*“ ráně označuje zpravodaj za darebáctví. Vyvrací také obsah 23. odstavce, v níž „*praví onen lhář*“, že o pohřbu nesli uhořelé, pak zastřešenou. V závěru se dopisovatel „*Moravana*“ táže, „*není-li to duševní vražda, jakouž onen písálek na svém národu spáchal?*“ Vytýká olomouckému tiskaři Halouskovi, že k „*takové hanebnosti*“ propůjčil tiskárnu. Konstatuje, že příbuzenstvo zemřelého chce, a to právem, zakročit proti autoru i tiskárně. Prohlašuje, že náklad by měla zabavit policie a radí, aby každý hodil píseň do ohně.

Množství podrobností obsahuje o případu spis olomouckého krajského soudu, čítající 658 stran,¹¹ z něhož vyjímáme jen podstatné údaje pro srovnání s předepsnými prameny a k dokreslení celé události.

V době žní 1863 hlídkoval Koutný ve stodole před zloději obilí ozbrojen puškou, ze které občas střílel do vzduchu, aby zastrašil event. pachatele. Pušku si opatřil za konstituce 1848, ale na hon chodil jen toho roku. Kritického dne měl ve stodole posád vymláčeného ječmene a žádal v 9 hodin večer manželku, aby šla hlídat. Když jeho přání nevyhověla, došlo k hádce, během níž došla manželka po násplí chlívů ke krmcům (vepřinům). Koutný, jak tvrdil při vyšetřování, chtěl ji postrašit, a v domnění, že je za krmíkem, vystřelil v tu stranu z pušky. Manželka vykřikla, šla ještě asi 5 kroků a klesla k zemi. Sběhla se čeleď a sousedé. K Josefu Lenochovi se raněná obrátila slovy „*Josefku, pro Boha, to jsem se lekla*“ a v následujícím okamžiku ukazovala na prsa a Lenochovi, který ji chytil za ruku a zvedal, domnívaje se, že jde o pouhé leknutí, pravila dále: „*To mne píchá.*“ Pak si přála kněze a lékaře, její řeč ztrácela postupně na souvislosti („*Já lékař*“). Koutný rychle ukryl pušku mezi různé nářadí na „*šráky*“ v přisenku a načerpal putnu vody, kterou zanesl manželce. Přispěchavší sousedé vzbudili Jana Krahulce, který spal v konírně, aby jel do Kokor pro lékaře, jiní hledali pušku a Koutného odvedli do světnice. Krahulec přistrojil koně a pohůnek Josef Skopalík odejel do Kokor. Mezitím přispěchal z obecního domu představený Josef Kubíček, který se o události dověděl od plačících dětí Koutného. Koutný, který byl zřejmě v podnapilém stavu (podle svědectví představeného byl „*kvartálním pijákem*“), sahal při jeho příchodu po bečičce s kořalkou. Starosta mu zabránil v dalším pití a nařídil ho spoutat. Na dotazy odpovídal Koutný stále stejným „*již se stalo*“. Na pokyn představeného se Koutný rozloučil s manželkou podáním ruky a slovy „*odpusť nám Pán Bůh*“ a za doprovodu Antonína Klobúka a Antonína Navrátila byl odveden do pastýrně, kde ho přes noc hlídali František Očenášek a Josef Grmolinský. Po celou noc ležel, nemluvil, a teprve k ránu jako ze sna vzdychnul se slovy, aby jen jeho Františka zůstala zdráva.

Kokorský lékař Jan Hradil přijel v 11 hodin večer, avšak mohl konstatovat jen beznadějnost stavu raněné, která také podle lékařovy zprávy krajskému soudu

zemřela příštího dne v 5 hodin ráno. Představený obce podal o případu ihned hlášení okresnímu úřadu, který je postoupil krajskému soudu, kam byl také ráno Koutný doveden domkařem Janem Krahulcem, který v tu dobu u něho pracoval jako kočí. Při převzetí do vazby měl Koutný nízký černý klobouk, šedý kabát a špenzr, košili, hnědé modře páskované letní kalhoty, spodní kalhoty, boty, opasek, modrý kapesník a dva malé klíče.¹²

Výslech Koutného byl zahájen ještě 29. srpna v 6 hodin večer a uzavřen 1. prosince 1863. Během vyšetřování bylo obesláno 27 svědků,¹³ z nichž příbuzní kromě Koutného matky použili zákonného práva a odepřeli vypovídat. Představený obce spolu s příbuzenstvem reklamovali krátké propuštění Koutného na pohřeb, nepochybně zvláště těžkou byla pro něho účast při soudní komisi na místě činu, při níž byl zhotoven podrobný plán statku s popisem a v síni provedena profesorem olomoucké university Mošnerem a ranhojičem Menzelem soudní pitva, z jejíhož protokolu a Mošnerova dobrozdání je patrné, že příčinou smrti bylo vnitřní vykrvácení. Také Koutného zbraň byla svěřena znalci puškařskému mistru Františku Fibichovi v Olomouci, který na městské střelnici provedl zkušební výstřel ze stejné vzdálenosti jako Koutný (32 kroků) do terče, papíru dvojitého kancelářského formátu, který ukázal přesnost zásahu pušky s rozptylem 28 broků po celé ploše listu.

Rozsudkem olomouckého krajského soudu byl Koutnému vyměřen trest 10 roků těžkého žaláře, cestou milosti rozsudkem vrchního zemského soudu snížen na 6 roků, propuštěn měl být 14. března 1870 dopoledne. Na doporučení mírovské trestnice, ježto prokázal dobré chování a pracovitost, byl dne 6. května 1868 rozhodnutím císaře trest zastaven,¹⁴ aby mohl dál obhospodařovat svůj grunt, který mezitím vedl jeho švagr Hynek Hrudník.

Účelem tohoto pojednání je především uvést kramářský text jako důležitý národopisný jev a jeho poslání před sto lety v souvislosti s konkurujícími novinářskými zprávami, seznámit se s tehdejšími názory na kramářský text a srovnat popis událostí s úředními prameny, které samy o sobě se stávají důležitým zdrojem národopisného studia: obsahují např. spoustu údajů o denním zaměstnání venkovských lidí, výstavbě statku, oblékání, zvycích (kradení „máje“), ve svědeckých výpovědích se často objevují prvky místního nářečí („s má ženú“, „súsedí“). Ze srovnání pramenů vidíme, že kramářský tisk plnil zpravodajskou funkci jen částečně.

¹ „Moravan“, roč. II, 1863, č. 102, 1. 9. 1863, str. 4; č. 105, 8. 9. 1863, str. 2; č. 125, 24. 10. 1863, str. 3.

² StA Olomouc, dupl. matrik Velký Týnec 1863.

³ Robert SMETANA, Tiskaři a nakladatelé českých písní kramářských, ČMM roč. 52, 1934, str. 296, uvádí na str. 300 činnost tiskárny Antonína Halousky v Olomouci v letech 1852, 1853, 1855–1863. Přesněji vymezuje existenci této tiskárny v letech 1850–1864, kdy byla převzata firmou Josef Groák, Hubert Doležal v Politických a kulturních dějinách král. hlav. města Olomouce, Olomouc 1903–1906, str. 283.

⁴ „Příkladná píseň o mordu... v dědině Všechnovicích, v měsíci únoru roku 1862“ Vlastivědný ústav Olomouc, pob. Litovel, inv. č. 3495, špal. 118, přív. 16. — Štečku je užito také na tisku „Věneček Panně Marii Lotrštecké v kapli Němčanské u zdravé vody“, rovněž z tiskárny A. Halousky (soukr. sbírka).

⁵ Viz „Václavkova Olomouc 1961“, str. 183.

⁶ Vlastivědný ústav Olomouc, přírůstkové číslo 36/58.

⁷ Vlastivědný ústav Olomouc, pob. Litovel, špal. 55, přív. 21 a inv. čís. 3495, špal. 118, přív. 17.

⁸ Čís. 122, str. 3, „Z Hrubého Týnce.“

⁹ Ve Velkém Týnci nůsobil jako kaplan v dešítiletí 1854–1864. O jeho publicistické činnosti pojednává podrobně Václav Nešpor v rukopisných dějinách Velkého Týnce (okr. archiv Olomouc).

¹⁰ Viz roč. I, 1862, č. 70, 30. 8. 1862; č. 72, 6. 9. 1862; č. 76, 20. 9. 1862; č. 135, 17. 11. 1862.

11 StA Janovice, KS Olomouc, sign. C 33/1864, kart. 829.

12 František Koutný navštěvoval školu do 12 roků, byl střední postavy, slabší tělesné konstrukce, měl bledý podlouhlý obličej, černohnědé vlasy, nízké čelo, hnědé oči, špičatý nos, zdravé zuby, mluvil „moravsky“, oblékal se venkovským způsobem.

13 Jako svědci byli postupně vyšetřováni Jan Krahulec, domkař č. 129, Jan Čechák, kočí v č. 6, Jan Lenoch č. 98, Josef Lenoch, Josef Skopalík, pohunek u K., děti Leopold Koutný, Terezie Koutná, Marie Koutná, dále Jan Dokoupil č. 80, Tomáš Zaccal č. 94, Antonín Bata a Anna, výměnkáři u K., Josef Kubíček č. 70, Antonín Klobúk č. 67, Antonín Navrátil č. 88, František Očenášek, Josef Krmelínský č. 109, Antonie Polidorová, nádenice u K., Mariana Košacká, děvečka u K., Anna Koutná, matka K., Antonín Koutný č. 60, bratr K., Magdalena Hrudníková č. 53, tchyně, Hynek Hrudník, t. č. hospodář u švagra K. na č. 97, František Dupal, býv. kočí u K., Jan Koutný v Krčmaní č. 13, bratr K., Jan Hradil, praktický lékař (Wund- u. Geburtsarzt) v Kokorách a hostinský Tomáš Kratochvíla. Oba poslední vypovídali německy.

14 K. byl trestán již jednou, pro rvačku o máji na vesnici, 8 dny vězení.

Exkurs k půdorysu statku

Plánek statku ve Velkém Týnci čp. 97 (reprodukce na str. 19) zachycuje názornou formou půdorys hanácké usedlosti před sto lety. V návesní frontě je nekrytý vjezd, vstupní otvor ve středu průčelí ústí do předsíně, odtud vlevo je světnice se dvěma okny a světnička s jedním oknem, vpravo vstup do komory. V přímém směru následuje přísenek, odtud vlevo kuchyně, vpravo zadní komora, označená na plánu omylem jako chlév. Po pravé straně dvora navazuje hákovitě na obytná stavení souvislá fronta chlévů s pěti oddíly pro koně a krávy se samostatnými vstupy. Frontu chlévů od zahrady uzavírá komora, která již tvoří část zadního traktu hospodářských objektů, se vstupem ze sousední vozové kolny. Směrem vlevo pak následuje průjezd do zahrady a výměnkářská jízba s jedním vstupem a oknem. Opět kolmo k této místnosti je komora na nářadí a vedle ní šopa, která má sešikmenou stěnu ze směru od hlavního vjezdu do dvora k usnadnění komunikace. Před kuchyní v nádvoří prostojí je studna s pumpou, před stájemí hnojiště, v jeho prodloužení dva krmíky pro vepře a záchod. Z celé situace je pozoruhodné umístění posledních objektů, dále přístavba kuchyně s přísenkem i vybavení studny pumpou. Většinu těchto detailů můžeme uvést v souvislost s hospodářskými proměnami v polovině 19. století.

Bronislav Hlůza:

DVĚ NOVÉ LOKALITY TŘEPENITKY MODRAJÍCI (HYPHOLOMA COPRINIFACIES [ROLL.] HERINK) NA SEVERNÍ MORAVĚ

Třepenitka modrající *Hypholoma coprinifacies* (ROLL.) HERINK je houba, která byla v ČSSR poprvé nalezena koncem roku 1942, a to dr. F. Šmardou na Moravě (u Tišnova) a dr. J. Kubíčkou v Čechách (v Posázaví). O Kubíčkově sběru referoval J. HERINK (1950). Do té doby byla třepenitka modrající nalezena jen na Korsice a v severní Africe (Alžír, Maroko).

V posledních letech byla tato houba vícekrát sbírána na Moravě (ŠMARDA 1963). Nejvíce lokalit bylo zjištěno v širším okolí Brna, dvě u Poličky a jedna u Náměště na Hané. Zde sbíral tuto třepenitku na lesní cestě v jehličnatém lese olomoucký mykolog B. Řihošek 28. XI. 1962.

Při mykologickém průzkumu severní Moravy byla v roce 1963 nalezena třepenitka modrající na dvou nových moravských lokalitách. Poprvé jsem ji sbíral v oblasti „Cukrové boudy“ u Hoštejna, okr. Šumperk (570 m n. m.), a to na lesní cestě v květnaté bučině (5. XI. 1963). Druhou lokalitou je les „Strítež“ u Veselí, okr. Šumperk (510 m n. m.), kde byla tato houba sbírána opět na cestě v květnaté bučině, a to 20. XI. 1963 na společné exkurzi s olomouckými mykology B. K n o f-

líčkem, L. Rychterou a B. Řihoškem. Na obou těchto lokalitách jsem třepenitku modrající našel znovu v listopadu 1984. Doklady mám uloženy v herbáři. Barevné vyobrazení třepenitky modrající je v Pilátově atlasu „Naše houby II.“ (Praha 1959), a to na tabuli 128 b.

HERINK J. (1950): Třepenitka modrající (*Hypholoma coprinifacies* (ROLL.) HERINK) — nový středomořský typ lupenatých hub v Československu. *Česká mykologie* 4: 16 — 20.

PILÁT A. (1959): *Naše houby II.* Praha.

ŠMARD A. F. (1963): *Hypholoma coprinifacies* (ROLL.) HERINK — třepenitka modrající z hlediska ekologického. *Česká mykologie* 17: 9 — 11.

Legenda k obrázkům:

- 1.—2. *Zoophycos bryanteus* MASSALONGO 1851; Lokov, eocén, karpatský flyš
ČSSR, Plička M., 1962.
(oba snímky k článku M. Pličky)
 - 3.—5. Titulní list kramářské písňe o vraždě ve Velkém Týnci r. 1863
Podpis Františka Koutného
Půdorys statku čp. 97 ve Velkém Týnci
(všechny obr. k článku V. Buriana)
 6. Varhany v chrámu v Dubu na Moravě
(k článku Z. Fridricha, podle prodejné fotografie)
-

21
Ková píseň

O mordu,

kteř se stal w hrubym Synu blíž

u nás města Slovesce.

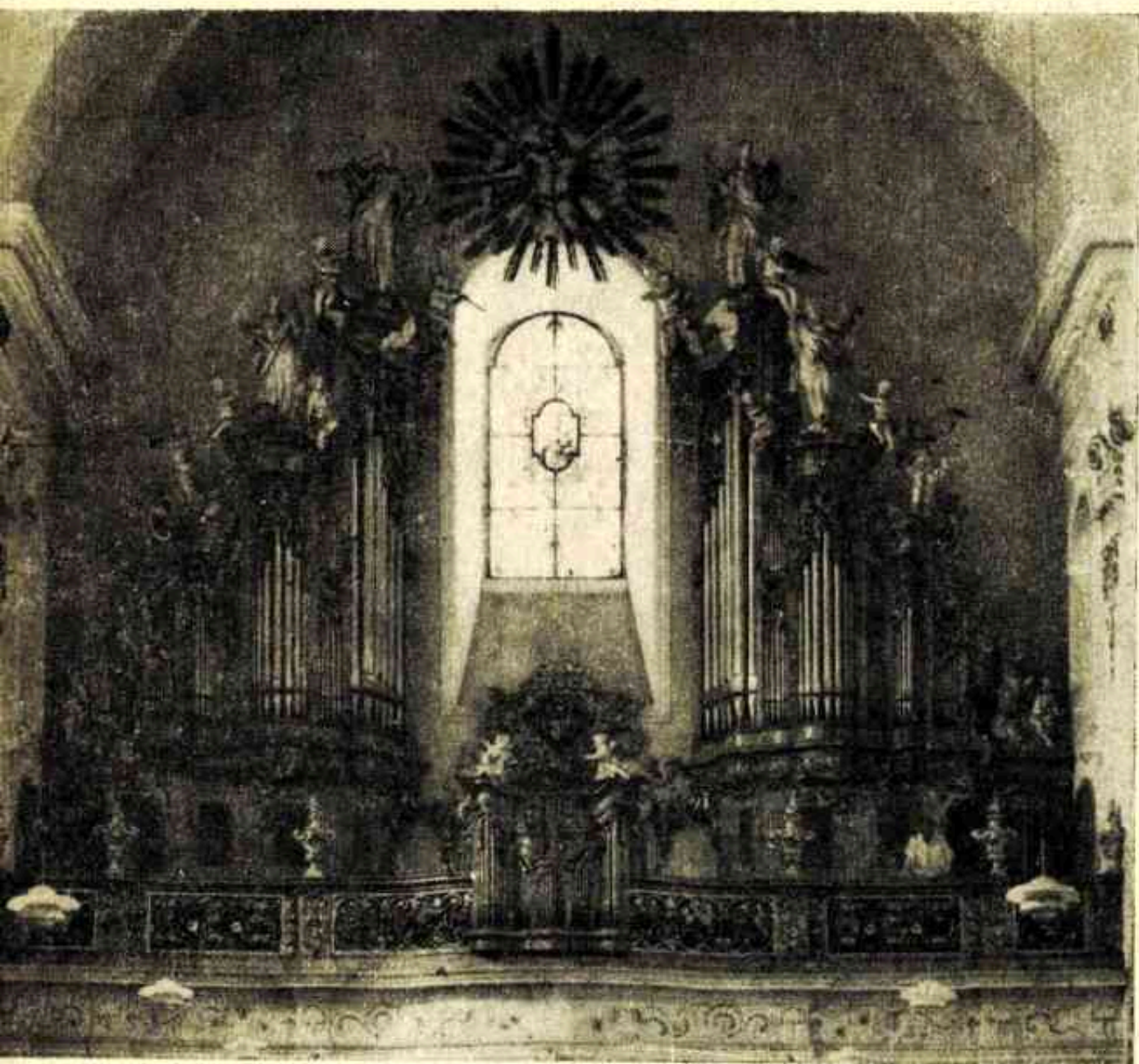
Prostředím v městě v hrubém
v městě v městě v hrubém

Prostředím v městě v hrubém
v městě v městě v hrubém

Travny

Travny

Plička M., Nový rod fosilních mořských Sabellid z karpatského flyše	str. 1
Trňáčková Z., Bronzová sekyrka z Olbramic	str. 5
Fridrich Z., Varhany v Dubu na Moravě	str. 6
Burlan V., Zpravodajství kramářského písňového textu a skutečnost	str. 17
Hlůza B., Dvě nové lokality třepenitky modrající (Hypholoma coprinifacies (Roll.) Herink) na severní Moravě	str. 22